

*Bartolomeja Gallera's notes of 1793, concerning improvement of conditions for the Black Sea trade is published. The notes are one of the first documents which pay attention to brilliant perspectives of trade development through the port of Hadzhybej (Odesa).*⁶

УДК 94(477.74):303.436.2:929 "1814"

Лілія Білоусова, Владислав Харковенко

ЗАМАЛЬОВКИ ВІЙСЬКОВОЇ ФОРМИ ЧОРНОМОРСЬКИХ КОЗАКІВ 1814 р. у ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вперше публікуються зразки військової форми чорноморських козаків розроблені у 1814 р. для уніфікації їхнього обмундирування та озброєння, що були надіслані херсонському військовому губернатору А. Е. де Рішельє від отамана Чорноморського війська Ф. Бурсака, і сьогодні вони зберігаються в Державному архіві Одеської області.

Історія "Війська вірних козаків" або Чорноморського козацького війська на сьогодні залишається найбільш вивченою серед інших козацьких військ Південної України, штучно створених в межах Російської імперії наприкінці XVIII ст. Саме воно тривалий час вважалось єдиним військом, що продовжувало історію козацтва після зруйнування Запорозької Січі у 1775 р. Історіографія вивчення Чорноморського війська достатньо значна, репрезентована багатотомними виданнями та монографіями, статтями і тезами. (А.Скальковський, І.Попка, П.Короленко, Є.Феліцин, Ф.Щербина, І.Дмитренко, В.Голобуцький, Ю.Мицик, Р.Шиян, А.Малукало, С.Павловський, Б.Фролов та ін.) Звертали увагу дослідники й на одяг та обмундирування чорноморців. Різноманітні малюнки побутового одягу та військової форми різних років вміщуються і як замальовки у записках сучасників чорноморців, і як ілюстрації в монографіях, енциклопедіях, популярних виданнях тощо. Існують й спеціальні дослідження військового обмундирування, озброєння чорноморських козаків та його зміни⁵⁸⁹, однак публікацій перших зразків форми не здійснено, і на сьогодні колекція цих перших зразків зберігається в окремій справі у фондах Державного архіву Одеської області. Їх ми і пропонуємо переглянути чичачеві. Розглянемо процес появи перших ескізів форми чорноморців, і появу ескізів у фондах архіву.

Після формування Війська вірних козаків у 1788 р. і протягом російсько-турецької війни 1787–1791 рр. одяг чорноморців не був уніфікований, хоча спроби надати форму "Полку вірних козаків", що став основою майбутнього війська були у листопаді 1787 р. (сині каптани, червоні шапки, карабін та післолет)⁵⁹⁰. Основна маса

589 Див. наприклад: Историческое описание одежды и вооружения Российских войск. – С.Пб., 1890. – Ч.6; Матвеев О.В., Фролов Б.Е. Очерки истории форменной одежды кубанских казаков (конец XVIII – 1917 г.). – Краснодар 2000; Фролов Б.Е. Оружие кубанских казаков – Краснодар 2002 тощо

590 Шиян Р. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 1998. – С.50; Авраменко А.М., Фролов Б.Є., Чумаченко В.К. Козацьке військо на Кубані/Історія

чорноморців продовжувала зберігати в цьому плані запорозькі⁷ традиції, і за часів війни їм пов'язували на праву руку білу хустку, щоб відрізнити від турецьких “невірних” запорожців. Озброєні кінні чорноморці мали шаблю, рушницю, два пістолі та піку. Піші чорноморці мали спис, рушницю та ніж на зразок ятагана. При цьому слід зазначити, що шаблями були озброєні лише колишні запорожці.

Після переселення на Кубань у 1792 р. чорноморці продовжували нести військову службу у своєму звичайному повсякденному одязі. Спроби регламентації та уніфікації їх військового одягу розпочинаються з 1814 р. Отаман чорноморців Ф. Бурсак клопотав перед херсонським військовим губернатором А. Е. де Рішельє про розробку зразкового мундира й амуніції. Форму розробили у війську й А. Е. де Рішельє вимагав її спорядити та носити козакам вже у 1815 р., але через два роки новий військовий губернатор О.Ф.Ланжерон з'ясував, що наказ попередника не виконувався. Вже в лютому 1816 р. були затверджені зразкові мундири для чорноморців, які з невеликими змінами проіснували до 1840 р., коли запровадили нове обмундирування для Чорноморського козацького війська⁵⁹¹.

Опис мундирів козаків 1816 р. (коротка куртка темно-синього сукна з прямим комір-стійкою з окантовкою червоного кольору та чотирма рукавами, два з яких відлітних, закидались за спину як декоративний елемент) дає можливість, припустити, що зразки замальовок або ескізи військової форми чорноморців, які зберігаються в фондах Державного архіву Одеської області і датовані 1814 р., були їх прообразом, одними з перших зразків обмундирування чорноморських козаків. Тут знаходиться лист від 12 березня 1814 р. отамана Ф.Бурсака до А.Е.де Рішельє, в якому отаман писав про необхідність уведення форми єдиного зразка і просив її затвердити: “Соглашаясь с общим желанием чинов войска сие вверенного, нахожу нужным по общему о Войсках постановлению, иметь и в сем Войске мундир, которій сколько необходим для пользі самой службы, столько и выгоден для всех чинов, особливо нижних; тем более, что оной попредложению состоит из куртика и шаровар только свободных; но вовсе не широких, как ныне многие офицеры одеваются и будет обходится не сравненно дешевле длинного одеяния какое прежде имели – что делает лучшую и не обходимую для воина опрятность”⁵⁹². У відповідь губернатор просив надіслати зображення обмундирування для кінних і піших офіцерів і козаків. Вже 18 травня 1814 р. ескізи форми з її описом були надіслані. Їх і публікуємо нижче. Вони (документи-ілюстрації) зберігаються у фонді “Управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора” (ф.1, оп. 218, спр. 9 за 1814 р. “Об утверждении мундира для чинов черноморского войска”). Стиль і орфографія документів збережені.

Документи:

Документ №1. Описание мундира Войска Черноморского,

українського козацтва: Нариси: У 2 т./ Ред.кол.: В.А.Смолій (відп.ред.) та ін. – К.:Вид.дім “Києво-Могилянська академія”, 2007.–Т.2.– С.388–389.

591 Там само.

592 ДАОО. – Ф.1. – Оп.218. – Спр.9 за 1814 р. – 1–1 зв.

которому прилагаются рисунки.

Конных полков
Штаб и – обер офицера

1-е Куртик темносинего тонкого сукна от воротника до пояса застегивается крючками; воротник и обшлаг алого сукна, с шитьем на воротнику и обшлагах серебрянным, которому особо прилагается рисунок⁵⁹³. – Выпушка серебрянного тонкого шнурка вокруг куртика в один ряд, а на спине по обе стороны от руки до пояса в два ряда с переборкою в середине.

Эполеты на обоих плечах штаб–офицера из толстой золотой и серебрянной в трое перевитой канателы; а обер–офицера из одних серебрянных суконных ниток, таким же образом свитых.

Шаравары синего сукна с серебрянною тясмою по бокам в два ряда и в низу вокруг ноги в один.

2-е Кушак шелковый гладкий алого цвета: шириною в полтора вершка.

3-е Кивер чорный мелкошерстой овчины ввсотою в 3 ½ вершка с алым суконным верхом низиньким, с серебрянным султаном и с подбородком черного сафьяна.

4-е Подсумок обтянутый чорной кожи, с серебрянною понктированную и вызолоченною доскою, на которой привинчиваются литые с сребла двуглавый орел в лаврах под ним два знамя две трубы две пушки и литавры.

5-е Перевязь к подсумке из серебрянной в ½ вершка тясьми, с черніми полковыми ка[...], на которой литые серебрянные, погруды вензель Государя под ним в двух местах связанные лавры от коих висит плоская цепочка держащая при бо[...], к пистолетный, на спине же с наконечником.

6-е Сабля обыкновенная на поясе черного сафьяна шитая сребром с серебрянными пряжками и крючками, по сверху пояса шарф.

Нижних чинов кавалерии

1-е Куртик и шаровары темносинего толстого сукна сосборкою, таким образом как выше объяснено. Куртика белым нит[...] шнурком, а шаровар белым баложем. Урядникам на воротнике и обшлагах общие унтер–офицерские знаки.

2-е Кивер тоже чорный с алым суконным верхом, с булым шерстяным султаном и белым нит[...] вытишкетом и подбородком черного ремня.

3-е Кушак [...]арусный алого цвету шириною в полтора вершка.

4-е Сабля обыкновенная на пояске черного ремня простроченными белыми нитками с медными крючками.

5-е Эполеты на обоих плечах красные шерстяные из шнурка в трое перевитого.

6-е подсумок на черной лакированной перевязи такой точно

---

593 В справі є, але не публыкується.

форми как офицерские с медным только прибором; а орел знамена трубы пушки и литавры побелены.

Пехотных полков
Штаб и обер офицера

1-е Куртик и шаровары темнозеленого тонкого сукна с таким в прочим прибором, как у конных.

2-е Пояс такой же алого цвету шолковой.

3-е Кивер черный с алым суконным верхом с серебрянным витешкетом и зеленым шерстяным султаном.

4-е Для сохрания чинов от не погоды полагается конным бурки, а пехотным шинели.

5-е для по[...]ния на три дни сухарей и поклажи, рубах и сапогов, к оным двойной на вьюке чемодан и пехотным ранцы с черной юфтиной кожи.

Всем чинам кавалерии шпоры, а в пехоте одним штаб—офицерам.

Артиллерийские Войска черноморского конные и пешие полуроты имеют мундир: конные, такой как полагается для конных полков, а пешие тоже такой как для пеших с разницею только в том: что воротники и обшлага у куртиков черные и нижних чинов обкладываются серебрянным галуном, а у урядников двойным узеньким.

ДАОО. – Ф.1. – Оп.218. – Спр. 9 за 1814 р. – Арк.9–10.

(Рисунки форми до статті див. кольорову вкладку, сторінка 186)

Liliya Bilousova, Vladyslav Kharkovenko
Sketches of the military form of the Black Sea Cossacks in 1814 from the funds Odessa Region State archives

For the first time examples of the military form of the Black Sea Cossacks developed in 1814 for unification of their uniform and arms are published. They have been sent Kherson military governor A.-E de Richelieu by the otaman of the Black Sea Cossack F.Bursak, and today they are nowadays they being kept in the Odessa Region State archives.

УДК 94(474):929“18”

Тарас Гончарук, Тетяна Шершун

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ДОЛЮ “КОЗАКА–КУПЦЯ” ДМИТРА ПОТИЛИЦІ

Публікуються два документи про одеського міщанина та купця козацького походження Дмитра Потилицю, на долю якого звернув увагу відомий історик О.Маркевич. Документи свідчать, що за намагання отримати звання “військового товариша” Усть-Дунайського Буджацького козацького війська Дмитро Потилиця та його дружина були заслані до Сибіру.

Першим в історіографії звернув увагу на постать купця Дмитра Потилиці відомий одеський історик О. І. Маркевич. У нарисі “З життя старої Одеси” (назвою та стилем схожим на розвідки